

КЛІМАТИЧНІ ЗМІНИ ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДІ

Харитонов Р.Ю.

У статті представлено аналіз кліматичної ситуації як глобальної проблеми людства, що спричинює необхідність створення нової парадигми екологічного суспільства. Власне екологічна свідомість є суттєвою передумовою формування як зазначеної парадигми, так і екологічного суспільства в цілому.

Ключові слова: екологічна свідомість, екологічне суспільство, кліматичні зміни, екологічне мислення.

Постановка проблеми дослідження. Антропогенний вплив на біосферу спричинює утворення системи глобальних екологічних проблем, що загрожують існуванню життя на Землі. Свідомість і світогляд людини виявляються невідповідними навіть до самого факту появи глобальних проблем. Процес осмислення виниклих протиріч ледь поспіває за темпами їхнього наростання й загострення. Водночас поступово, але більш чітко складається розуміння того, що глобальні проблеми за масштабами прояву й ступеню небезпеки для людини не мають собі аналогів в історії, а для їх принципового подолання залишається усе менше часу.

За останні роки уявлення про загальнолюдські проблеми значно поширюється, стає глибшим. Суттєві зміни відбуваються у світогляді людей, у осягненні ними того, що особистість є залежною від природи, від навколишнього середовища.

Хоча в усьому світі й триває активний пошук шляхів подолання глобальних проблем, однак їх небезпека не зменшується, а продовжує зростати. До того ж доки що не знайдено досить ефективних практичних рішень, не досягнута й узгодженість дій, яка є необхідною в цьому випадку. Зусилля, й доволі значні, що вживаються окремими державами, не завжди дають бажаний результат і лише послабляють, але, на жаль, не вирішують проблеми, що стали запорукою життя людства.

Основна причина такого положення полягає у протиріччі між глобальним характером прояву даних проблем і однобічними підходами до їх вирішення. Тому одним з головних завдань, що постають перед суспільними науками й соціальною психологією, екологічною психологією, є формування цілісного глобального мислення на основі сучасних уявлень про закони суспільного розвитку й гармонічне ставлення суспільства до природи.

У ХХ столітті людська цивілізація зіштовхнулася з небезпечною антропогенної зміни клімату Землі, змін некерованих та важкопрогнозованих. Їх масштаби й наслідки є предметом гострих дискусій, внаслідок невизначеності стратегії людства у галузі контролю над кліматом.

Особливо важливим, на наш погляд, є саме соціально-психологічний аналіз зазначеної проблеми: ми змушені констатувати, що сучасний статус ставлень людини до природи можна охарактеризувати як кризовий, що, однак, не обов'язково веде до катастрофи, у всякому разі в тій галузі, котра стосується клімату. І саме статус-кво ставлень людини й природи породжує небезпеку екокатастрофи (зокрема, кліматичної).

Отже, **метою** нашої статті є визначення психологічних передумов та особливостей формування екологічної свідомості молоді в умовах екологічної кризи.

Результати теоретичного аналізу проблеми дослідження.

Психологічне поле аналізу глобальної кліматичної обстановки поширюється від людини, узятої у всій її цінності, до природи в трьох її загальних значеннях: 1) Універсум; 2) частина Універсума, що співвідноситься з людською спільнотою; 3) внутрішня основа людини.

Психологічна наука може допомогти вирішенню глобальних екологічних проблем, і, зокрема, кліматичних, у різних напрямках, тому що вона стимулює формування нового суспільного пізнання (свідомості), орієнтованого потребою подолання екологічних протиріч, пов'язаних з культурними установками минулого, а також сприяє подоланню обмеженості деяких наукових позицій, односторонності духовно-практичних орієнтацій людини у її взаєминах із природою, роз'єднаності думок.

Можна виділити три рівні психологічних проблем, які вимагають аналізу у зв'язку із сучасною кліматичною проблемою. Перший, **онтологічний** – він віддзеркалює закони, зв'язки й відносини, властиві глобальній кліматичній системі, фундаментальне діалектичне протиріччя між людиною й природою та розглядом наукових принципів, на підставі яких це протиріччя може переборюватися, не відбиваючись негативно на долі людського роду й біосфери. Другий, **гносеологічний** – заторкує питання пізнання впливу людини на глобальний клімат у плані суб'єкт-об'єктного відношення. Із цієї проблематики є безпосередній вихід до психолого-методологічного аналізу науки й шляхів її переорієнтації

на вирішення екологічної проблеми. І, нарешті, **моральний** рівень психологічних проблем стосується необхідності моральної й нормативної переоцінки ставлення до природного середовища кожної людини й усього суспільства в плані формування психології кліматичних змін, екологічної етики, екологічної свідомості, естетики природи, розгляду діалектики волі й відповідальності людини стосовно природного середовища. Криза взаємин природи й людини не є ані економічною, ні політичною і тим більше не технологічною – вона має насамперед моральний характер, що зумовлюється гігантським розривом (що постійно збільшується) між моральними завданнями й реальною поведінкою людини. Цей розрив стає особливо чітким за останні два сторіччя й спричиняє встановлення принципово нових, раціональних і антигуманних відносин із природою, що носять характер жорстокого протистояння. Відбитий й посилений цією стіною відчуження, імпульс функціональних, прагматичних відносин повернувся, зрозуміло, й у саме людське суспільство. Все це робить його глибоко ворожим людині та оформлює інститути техно- і бюрократії, що втілюють у собі антигуманне єство.

Аксіологічний аспект кризи відносин людини й природи полягає в тому, що індивід, розірвавши природні зв'язки, поставлений у ситуацію конфлікту, що не можна вирішити продуктивно. За своєю фізіологічною організацією люди належать до світу тварин, існування яких визначається інстинктами й гармонією із природою. Дії та вчинки людини вже не визначаються тільки інстинктами. Самосвідомість, розум, уява й здатність до творчості порушують єдність із середовищем перебування й відокремлюють людину від іншого живого світу. І ця подвійність становить суть психологічного екзистенційного протиріччя. Людина піднімається над природою, але подальший розвиток розуму виводить її на шлях нових страждань, оскільки постійно відтворює перед ним проблемну ситуацію, що не можна вирішити.

Розуміння кризи необхідно хоча б з метою побудови обґрунтованого прогнозу, але зробити це, залишаючись на негуманізованій, техніцизованій точці зору, неможливо: проблема глобального клімату – це проблема моральна, психологічна, а не тільки політична, економічна й тим більше не тільки техніко-технологічна.

Отже, вона не може бути вирішена лише технічними засобами. Однак і ці засоби не можуть бути застосовані в суспільстві, що зайняло позицію протистояння природі.

Тому, ми вважаємо за необхідне формувати екологічну свідомість в рамках сучасного освітнього простору. Втім аналіз екологічної свідомості в колишніх соціалістичних країнах, зокрема в Україні, показує в цілому високу зацікавленість екологічними проблемами. На відміну від розвинених країн, тут спостерігається недовіра до дій державних і адміністративних органів. Доволі високий рівень екологічної свідомості не підкріплюється розвитком соціальної активності. Багато в чому таке положення зумовлено недостатнім рівнем інформованості населення про стан навколишнього середовища і незначними можливостями впливати на стан справ у цій сфері. У той же час на державному рівні питання захисту навколишнього середовища вирішуються недостатньо. У країнах європейського типу Україна може взяти позитивний досвід: закони із захисту навколишнього середовища, безвідхідні виробництва, вторинне використання ресурсів, технології виробництва екологічно чистих товарів тощо, але ніяк не спосіб життя, менталітет західноєвропейського суспільства, спрямований на споживання.

У той же час специфіка української ментальності зумовлена дією природних, культурних і соціально-психологічних чинників. Природа суттєво впливає на формування української ментальності за допомогою заданих символів. Ця особливість українського менталітету може бути використана для подальшої екологізації свідомості. Отже створення нової парадигми кліматичних змін на основі українського менталітету, зорієнтованого до природи, а також традиції східних суспільств і позитивного західного досвіду є необхідною умовою побудови екологічного суспільства.

Екологічні проблеми в сучасних умовах переходу суспільства до ринкової економіки спричинюються кризою духовності, адже екологія й моральність взаємообумовлені. Тому питання екології необхідно розглядати у взаємозв'язку з моральним вихованням. Варто відзначити, що проблеми екологічного й морального виховання є ще мало дослідженими. Теорія взаємозв'язку екологічного й морального виховання підлітків та молоді, практика еколого-морального виховання розроблені недостатньо. Все це висуває перед психолого-педагогічною наукою завдання розробки еколого-моральної освіти.

Означена проблема є доволі грандіозною й постає не вперше. У розвиток теорії морального виховання в процесі спілкування із природою великий внесок здійснено діячами педагогічної науки й

освіти К. Д. Ушинським, В. О. Сухомлинським та ін. На думку дослідників проблеми формування екологічного мислення – Н. М. Мамедовича, І. Т. Суравегіної, С. М. Глазачева, І. Д. Зверева головним результатом процесу становлення даного типу мислення, є формування в кожній людині екологічного світогляду – надання їй можливостей на практиці застосовувати знання й уміння у галузі екології, відчуті їхню велику значущість для людства.

Аналіз дисертаційних і монографічних робіт останніх років з тематики розвитку екологічної свідомості засвідчує, що розробкам цих питань приділяється недостатня увага.

Дисертаційні дослідження Т. Г. Человенко, Т. В. Коростильової, О. М. Захлібного й ін. присвячені екологічній освіті, особливостям її впровадження та організації. Про необхідність спеціальних психологічних і педагогічних впливів з метою виховання дбайливого ставлення до природи й формування моральних якостей особистості зазначають В. І. Дика, В. М. Кудрявцева. Втім В. В. Давидов, А. В. Запорожець, М. М. Поддяков, С. В. Постников, О. В. Зайцев у своїх дослідженнях доходять до висновку, що в учнів можна успішно формувати узагальнені уявлення про навколишній світ, взаємозв'язок і взаємозалежність людини й природи, що дозволяють усвідомити себе частиною природного середовища й бути готовими до екологічно доцільної активності.

Мета, зміст і методи природничої освіти при підготовки учнів до природоохоронної діяльності розглядаються в наукових працях О. В. Дарінського, Т. В. Кучері, О. М. Захлібного. Форми й засоби формування екологічного мислення школярів розглядалися в роботах І. Т. Суравегіної, М. Ф. Вінокурова і ін. Роботи В. В. Докучаєва, В. І. Вернадського, М. І. Вавилова, В. М. Сукачев, Г. Ф. Морозова, С. С. Шварца, Н. Ф. Реймерса, М. М. Мойсеева присвячені різним питанням практичної діяльності в навколишньому природному середовищі, надали можливість упевнитися в недостатньому використанні практичних знань з екології в освітніх установах.

Вивчення психолого-педагогічної літератури, досвіду роботи різних шкіл, результатів опитування керівників гуртків, організаторів позакласної роботи свідчать про те, що рівень процесу всебічного розвитку екологічного мислення школярів у цей час досягає тільки природоохоронної свідомості.

Протягом багатьох десятиліть наше мислення формувалося під впливом таких гасел як «Широка країна моя рідна, багато в

ній лісів, полів і рік...», «Не чекати милості від природи...» і т. ін. Саме тому ми звикли більше користуватися дарунками природи, ніж турбуватися про її відновлення, дбайливе ставлення до неї. Культивування нової свідомості стосовно природи – процес тривалий, він прямо пов'язаний з екологічними, соціальними й іншими умовами життя суспільства. В обстановці погіршення екологічної ситуації в країні, зниження життєвого рівня, відсутності стійких моральних орієнтирів, домінування споживчої психології, обмежено тимчасовою вигодою без довгострокового прогнозу, в атмосфері байдужості й потурання, безвідповідальності за екологічні правопорушення, формування нового розуміння у людини, особливо молоді, усвідомлення нею своїх обов'язків перед природою виявляється досить складним процесом. І все-таки освіта повинна вже сьогодні, виявити наполегливість у вихованні нового покоління, якому властиве особливе бачення світу як об'єкту його постійної турботи.

Отже становлення екологічного мислення – найважливіше завдання освіти в цей час. Зараз дуже багато екологічних проблем, і не тільки в Україні, але й в усьому світі. Це відбувається тому, що держава приділяла недостатньо увагу власне екологічній освіті й вихованню молоді з позицій екологічної культури. Це призвело до того, що спільнота, ставиться до природи тільки як до джерела сировини, життя й т. ін. У результаті з'явилися озонові діри, парниковий ефект, нафтові плівки на поверхні води.

Однією з найсуттєвіших причин незрілості екологічного мислення у громадян країни потрібно вважати недостатньо ефективну систему екологічного виховання й освіти населення. Далеко не кожна людина має можливість прилучитися до розуміння екологічних проблем на рівні науки, уявлення про ці проблеми складається часом досить випадково: під впливом повсякденних вражень або з повідомлень засобів масової інформації. Розрізнені відомості не надають можливості людині виробити струнку систему екологічних знань, котрі необхідні їй, щоб розумно й відповідально ставитися до природи, не наносити їй втрати. Тому завданням сучасного суспільства є забезпечення системного характеру екологічного виховання й освіти населення.

Нинішня екологічна ситуація така, що більше не можна обійтися без радикальних і всебічних перетворень практично всіх аспектів громадського життя. Істотні зміни повинні перетерпіти наукові знання в плані подолання їхньої традиційної роз'єдна-

ності й наповнення природничих наук гуманістичним змістом, а суспільних-природничим. Отже органічний і повний синтез наук – необхідна передумова формування такої комплексної галузі наукового знання, як соціальна екологія, котру неможливо беззастережно віднести ні до суспільних, ані до природничих наук. Сьогодні життєво необхідною є екологізація всіх сфер громадського життя. І, насамперед, звичайно, важливо екологізувати власне особистість у всіх сферах її діяльності: на виробництві й у побуті, у вихованні й навчанні. Екологічна проблема виявляє низку таких особливостей, які дуже важливо враховувати в процесі екологічного виховання й освіти людей.

Перша умова успіху екологічної освіти й виховання – досить висока точність даних про стан біосфери в цілому й окремих її регіонів. Крім того, точні дані необхідно доповнювати відомостями про ті взаємозалежні наслідки, які може спричинити зміна будь-якого компонента біосфери.

Друга умова успіху екологічного виховання – необхідність комплексного характеру висвітлення екологічних явищ. Важливо відтворити не тільки складну сукупність природних процесів, але й висвітлити їх щодо подій у людському суспільстві.

Пріоритет природних цінностей важливо підкреслювати ще й тому, що всією колишньою теорією боротьби із природою люди виховувалися в дусі запеклої, непримиренної конфронтації з природним середовищем, природними умовами, які нерідко виставлялися саме як відстава сила, як перешкода на шляху до досягнення практичних цілей: добробуту, достатку й т.ін. Тепер уже більшість спільноти усвідомлює: небезпека загрожує природі з боку власне людини. Необхідність дати соціуму цілісну систему екологічних знань як в області загальних питань соціально-екологічної теорії, так і в аспектах, що відповідають профілю певної професійної діяльності.

Важливо мати на увазі, що якщо «розчинити» екологічний аспект у матеріалі навчальної дисципліни, тим більше якщо «розчиняти» систематично, то ефект виявиться набагато менше бажаного, а еколого-моральні переконання учнів, які і є метою діяльності, навряд чи вдасться сформулювати.

Головна проблема, постає у виявленні способів впливу на мислення людей, що забезпечують перехід від спрощеного, розуміння взаємодії суспільства й природи до адекватного (сучасному) розумінню.

Екологічна свідомість у розвиненому вигляді формується на основі пізнання людьми законів цілісності природного середовища й тих законів, які повинні обумовити людську діяльність із метою збереження життєздатного стану природи. Зрозуміло, що стихійно подібні знання не можуть стати надбанням особистості навіть у тому випадку, якщо вона має у своєму розпорядженні високий рівень освіти й культури. Саме тут необхідна спеціальна підготовка, що відповідає індивідуальним особливостям.

Особлива складність полягає в тім, що процес формування екологічного мислення повинен охопити всі вікові групи учнів, але ж їм властиві далеко не однакові можливості сприйняття знань. От чому необхідний самий широкий спектр методичних і дидактичних прийомів. Крім того, екологічна освіта тільки в тому випадку зробить помітний вплив на образ та стиль мислення, дій особистості, якщо охопить як раціональну, так і емоційну її сферу, якщо наукові доводи схвилюють її й будуть сприйняті, як власні, тільки тоді стане можливим переконання, що завжди є суто індивідуальним.

Необхідність наукового осмислення й освоєння психологічних методів розвитку екологічної свідомості, цілеспрямованого психологічного й дидактичного аналізу й створення освітнього середовища як чиннику, умови й засобу побудови навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах зумовлена соціально-психологічними причинами, пов'язаними насамперед з переходом вітчизняної освіти на компетентнісні, особистісно-орієнтовані, розвиваючі й здоров'язберігаючі технології.

Ключовою умовою виходу із сучасної глибинної культурно-екологічної кризи з філософсько-психологічних позицій виступає переорієнтація («радикальне переосмислення») сформованого традиційного світогляду на екологоорієнтований, що базується на ідеї синтезу природи й людини, їх спільному стійкому розвитку як органічної єдності. І в цьому змісті стійкий розвиток природи й людини сьогодні визначається як узагальнююча ідея екологічної освіти.

Дослідження, виконані в антропоєкологічному ключі, припускають рішення проблеми людини в природі й суспільстві в рамках інформаційного й міждисциплінарного підходів із врахуванням всіх сучасних знань, зокрема з соціальної екології й екології людини, з метою з'ясування можливо більш реальної оцінки ступеню небезпеки «людського виміру» можливості загальнопланетарної катастрофи. Як одна з наукових підстав сучасної екологіч-

ної освіти постає «середовищний підхід», що у поєднанні із проблемою життєдіяльності студентів в освітньому середовищі припускає становлення екологоорієнтованої особистості людини в умовах навколишнього середовища – природного й соціокультурного.

Еколого-психологічні дослідження розглядають екологічну свідомість особистості з погляду різних підходів. Принципово, що екологічна свідомість як об'єкт дослідження виступає «ідеальним об'єктом» і тому в цьому вигляді припустимо ототожнювати його з одним із сучасних типів – антропоцентричним, екоцентричним (С. Д. Дерябо, В. А. Ясвін, 1996), природоцентричним (В. І. Панов, 2004). Структурні компоненти екологічної свідомості конкретного студента можуть і повинні містити в собі ознаки різних типів екологічної свідомості. При цьому освітній процес повинен бути націлений на розвиток екологічної свідомості, насамперед екоцентричної спрямованості, але поряд із уже сформованими антропоцентричними положеннями й установками в майбутнього фахівця повинні формуватися положення й установки екоцентричної і природоцентричної спрямованості. Тоді можна говорити про певну інтеграцію антропо-, еко- і природоцентризму в екологічній свідомості молоді (О. В. Гагарін, 2005). Антропоцентричні, екоцентричні й природоцентричні положення й установки особистості відбиті в компонентах екологічної свідомості: когнітивному, перцептивно-афективному, емоційно-вольовому, ціннісно-орієнтаційному і мотиваційно-поведінковому.

Висновки. 1. Соціально-психологічний аналіз поняття «екологічна свідомість» дозволяє відзначити, що одним із напрямків розвитку сучасного суспільства є формування світоглядних позицій, що сприяють подоланню відчуження між людиною і природою.

2. У сучасному суспільстві екологічна свідомість уособлює нову парадигму: існування екологічного суспільства уможливають не тільки політичні та економічні, а передусім, соціально-психологічні світоглядні зміни. Підґрунтям екологічної свідомості є збереження екологічної рівноваги.

3. Суттєвими функціями екологічної свідомості є аксіологічна, пов'язана з розвитком системи ціннісних орієнтацій особистості; споживча, вказує на необхідність формування структури потреб, у яких престиж і самооцінка людини не будуть пов'язані тільки з кількістю споживання матеріальних благ; адаптаційна, спрямована на створення і розвиток психологічної готовності прийняти перебудову суспільного життя з метою формування екологічного суспільства.

Література:

1. Варго О. М. Екологічна свідомість як умова становлення екологічного суспільства 2006 год. Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 / О.М. Варго; Харк. ун-т Повітр. Сил ім. І. Кожедуба. — Х., 2006. — 17 с. — укр.
2. Дерябо С. Д., Ясвин В. А. Методологические проблемы становления и развития экологической психологии / Сергей Дмитриевич Дерябо, Витольд Альбертович Ясвин // Психологический журнал, 1996. — Том 17. — № 6. — С.4-18.
3. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология [Текст]: учеб. пособие для студентов вузов / Сергей Дмитриевич Дерябо, Витольд Альбертович Ясвин. — Ростов н/Д: Феникс, 1996. — 476,[1] с.: ил. — Библиогр.: 466с.
4. Ивошина Т. Г. Экопсихологический подход к организации образовательной среды [Текст] : (Опыт индивидуализации обучения): [Гимназия « Дидакт » г. Пензы] / Т.Г. Ивошина // Психол. наука и образование. — 1998. — N 1. — С. 43-51.
5. Психология здоровья: Учеб. для вузов / Под ред. Г. С. Никифорова. — СПб: Питер, 2006. — 607 с.: ил. — (Серия «Учебник для вузов»). — Библиогр. в конце глав.
6. Ясвин В. А. Личностное отношение к природе у школьников [Текст]: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Витольд Альбертович Ясвин; Рос. акад. образования, Психол. ин-т. — М., 1993. — 23 с.: схем. — Библиогр.: 23 с.
7. Панов В. И. Состояние и проблемы экологической психологии [Текст] / В.И. Панов // Психол. наука и образование. — 1998. — N 1. — С. 35-42.
8. Панов В. И. Экологическая психология [Текст]: опыт построения методологии / Виктор Иванович Панов; Рос. акад. наук, Ин-т психологии. — М.: Наука, 2004. — 196 [1] с.: ил. — Библиогр.: с. 186-195.
9. Харлампович Г.Д. Экологическая психология [Текст]: пособие для обучающихся / Георгий Дмитриевич Харлампович. — Екатеринбург: ТОО «Терминал Плюс», 1995. — 111 с. — Библиогр.: 104 с.

В статье представлен анализ климатической ситуации как глобальной проблемы человечества, которая является причиной необходимости создания новой парадигмы экологического общества. Именно экологическое сознание выступает предпосылкой формирования как отмеченной парадигмы, так и экологического сознания в целом.

Ключевые слова: климатические изменения, экологическое мышление, экологическое сознание, экологическое общество.

In the article the analysis of climatic situation is presented as a global problem of humanity, which is reason of necessity of creation of new paradigm of ecological society. Exactly ecological consciousness comes forward pre-condition of forming of both the noted paradigm and ecological consciousness on the whole.

Keywords: climatic changes, ecological thought, ecological consciousness, ecological society.

УДК 159.923

СУЧАСНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Штихалюк О.П.

У статті на основі вітчизняної і зарубіжної літератури висвітлено психологічні особливості розвитку особистості; проаналізовано основні підходи до розуміння ролі вчителя в організації педагогічного процесу; обґрунтовано доцільність використання діалогу для розвитку дитини, вказано на його переваги.

Ключові слова: суб'єкт, розвиток особистості, педагогічна взаємодія, діалог.

Суб'єктно-діяльнісний підхід як методологічна основа психологічної науки відкриває нові можливості й перспективи для взаємопроникнення різних напрямків психологічних та інших наукових досліджень проблем пізнання сутності функціонування і розвитку суб'єкта.

Зазначимо, що значний внесок у розроблення категорії суб'єкта та його розвиток зробили теоретичні дослідження Б.Г. Ананьєва, С.Л. Рубінштейна, Г.С.Костюка та О.М. Леонтьєва, Д.М. Узнадзе.

А галузь педагогічної психології, що пов'язана з проблемами навчання, цілком слушно може вважатися однією з найбільш розроблених у вітчизняній науці. Безліч суттєвих питань тут є вирішеними, і, головним чином, завдяки надбанням, отриманим в теоріях розвивального навчання. Але, поруч із перевагами цієї теорії, слід зазначити про деякі аспекти, яких не торкнулися психологи, і які, розуміло, потребують уточнення.